

Kakskeelsuskampaania: sovetlikust keelepoliitikast ja selle praktikast Eesti näitel 1970. ja 1980. aastatel

Peeter Kaasik

Kakskeelsus on klassikalises mõistes indiviidi võime kasutada kaht keelt võrdselt või ligilähedaselt võrdselt (ka mõtlemises). See saavutatakse reeglina üksnes keele omandamise eas või pikemaajaliselt teiskeelses keskkonnas elades, kuid mitte võõrkeele õpetamise meetoditega.¹ Nagu paljud muudki mõisted, sai ka kakskeelsus sovetlikus mõttes mõnevõrra teistsuguse tähenduse, sest rahvuse defineerimisel lähtusid enamlikud ideoloogid n.-ö. materialistlikust ajalookäsitlusest, mille kohaselt rahvuse tekkimine ja kadumine olid üheselt seotud klassivõitlusega ning selles polnud kohta looduslikel ja usulistel iseärasustel. Keelelis-kultuurilisi iseärasusi küll teatud piirini tunnistati, kuid need olid siiski kolmandajärgulised.²

Bolševike rahvusprogramm oli üsna segane ja vasturääkiv ning see kandus ka keelepoliitika sõnastusse. Näiteks Vladimir Lenini kirjatöodes rahvusküsimuse kohta oli üks läbiv idee – riigikeelt ei tohi olla. Samas eitas ta ka kultuurautonoomia ideed, mis oleks pidanud teoreetiliselt vähemusrahvuste keeli kaitsma.³

Sarnased seisukohad säilitas Lenin ka pärast enamlaste edukat riigipööret 1917. aastal. Seega jäi segaseks siis, niisamuti ka edaspidi, mida käsitleda ametliku asjaajamiskeelena. Üldiselt nähti sellena vene keelt ja eeldati, et kellel oma elu- ja töötingimuste tõttu on vaja vene keele oskust, õpivad selle ära. Ühtlasi leiti, et majanduslikud tegurid määravad iseenesest selle keele, mida enamikul

¹ M. Hint. Vaateid kakskeelsusele roosade prillideta (ilmunud kärbetega ajakirjas Vikerkaar, 1987, nr. 6, 46–50; nr. 7, 67–70). – Keel on tõde on õige ja vale. Ilmamaa, Tartu, 2002, lk. 309–310. Vt. ka M. Rannut. Kas kakskeelsus tingib keele surma. – Ausalt ja avameelselt kahe- või kakskeelsusest, keeledemokraatiast, keelteoskusest, koostanud I. Piibur. Perioodika, Tallinn, 1988, lk. 24–30.

² See ei tähenda, et revolutsioonijärgsel ajal poleks esitatud erinevaid ideid „proletaarse keele“ küsimuses. Näiteks kirjanik-prolekultlane V. Pletjanov esitas seisukoha, et „vana keel tuleb purustada“ – sõnu „tihendada“ sedamoodi, et järele jääks n.-ö. telegraafi-keel (vt. A. Jegolin. Kirjandusteaduse küsimusi J. V. Stalini keeleteaduslaste tööde valguses. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1952, lk. 29). Üldiselt tunnistati sellised proletaarsed keeleuendused liialdusteks. See ei päästnud siiski klassikalist keeleteadust löögi alla sattumast. Näiteks kuulutati pseudoteaduseks võrdlev keeleteadus ning selle põhiseisukoht, et keel on loodusteaduslik-bioloogiline elav organism. Nõukogude keeleteadus asus seda ümber lükkama ning juhtivaks ideoloogiks kujunes gruusia päritolu keeleteadlane Nikolai Marr, kes esitas revolutsioonilis-materialistliku õpetuse ühtsest keeleloomise protsessist. Kaugeks lõpptulemuseks pidi olema ühtne „progressiivne maailmakeel“. Pärast märkimisväärse kahju tekitamist keeleteadusele kuulutati marrism 1950. aastal lõpuks libateaduseks. Vt. lähemalt V. Alpatov. Istorija odogo mifa. Marr i marrizm. Nauka, Moskva, 1991; P. Ariste. Akadeemik N. Marr – nõukogude keeleteaduse looja. – Looming 1949, nr. 10, lk. 1256; G. Serdjutšenko. N. J. Marri osa materialistliku keeleõpetuse arendamises. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1950.

³ Vt. nt. V. Lenin. Teesid rahvusküsimuse kohta; Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta (avaldatud ajakirjas Prosveštšeniye 1913, nr. 10–12). – Rahvus- ja koloniaalküsimus. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1957, lk. 85–92, 113–143.

kaubandusliku läbikäimise huvides on kasulik osata, ja kõik see toimub vabatahtlikult.⁴

Nii puudus Nõukogude Venemaa ja hiljem NSV Liidu konstitutsioonis viide riigikeelele ning keeleküsümuse määratlesid edaspidi partei kursimuutused rahvuspoliitika alal.

Sovetlik kakskeelsus polnud seega algusest peale mitte millegagi põhjendatud plaan, vaid eeldus, et „töörahas“ omandab emakeele kõrval vene keele ka ilma sunnita ja kokkuleppe korras. Täpsemalt jäi defineerimata, kas tegemist on rahvustevahelise suhtlemis- ja asjaajamisekeelega või n.-ö. teise emakeelega. Samuti jäi selgusetuks vene keelt emakeelena rääkiva isiku vajaduskohustus ära õppida vähemusrahva keel, kelle sekka oli ta elama sattunud.

Sovetliku keelepoliitika arengujoontest Teise maailmasõja järel

Üldjoontes olid NSV Liidus kuni 1930. aastate teise pooleni võrdlemisi head võimalused rahvuskeelsel haridus-, kultuuri- ja kirjastustegevusel (võrreldes küll ainult varasema ja hilisema ajaga). 1920. aastate teisel poolel alustati ladina tähestiku baasil türgi-tatari, kaukaasia ja soome-ugri keeltele tähestike väljatöötamist. Oma kirjakeele said 52 rahvast (kellest 15 puhul see siiski kasutusse ei tulnud). See kõik oli siiski ajutine ja 1930. aastate teisel poolel kehtestati olulised piirangud väikerahvastele mitmes eluvaldkonnas, sh. emakeele kasutamisel hariduses, asjaajamises ja kultuurivaldkonnas. Edaspidi, kuni 1950. aastate lõpuni ei langetanud partei põhimõttelisi ega teoreetilisi rahvuspoliitilisi otsuseid. Rahvuspoliitikat, sõltumata retoorikast, iseloomustas teoreetiliselt põhjenda-

tud rahvuslike huvide väljenduse ja rahvuste arengu programmi (sh. selgepiirilise keelepoliitika) puudumine.⁵

Ideoloogilise arengu üheks eesmärgiks oli siiski ühiskonna homogeensuse suurendamine (internatsionalism), millega kakskeelsus oli tihedalt seotud. „Keeleline internatsionalism“ tähendas ühise eesmärgi nimel „vabatahtlikku“ rahvuskeele kasutamise piiramist. Praktikast oli ideede ellurakendamine õigusaktide toel siiski üsna keeruline, sest ei öeldud täpselt välja, mida internatsionalismi all tegelikult silmas peetakse, ja tegemist oli ühtlasi muutuva terminiga.⁶

Algselt oli kakskeelsus pigem osa bürookraatlikust süsteemist, kus keele eesmärk oli olla töö organiseerimise ning käskude edastamise vahend. Seetõttu puudutas see eelkõige asjaajamist, aga ka igapäevasuhtlust, vähem kultuuri ja haridust.

Samas ei öeldud tavaliselt otseselt välja rahvuskeele piiramise vajadust ega kasutatud ka mõistetavaid termineid (nt. assimileerumine, venestamine jm.), isegi vene keelt ei nimetatud tavaliselt nimepidi, vaid räägiti internatsionaliseerumisest, „rahvuskeelte ja -kultuuride õitsengust“ ning „rahvustevahelise suhtlemise keelest“.⁷

Nähtavamad olid praktilised abinõud. Olulisemad nendest olid migratsiooni soodustamine, spetsialistide saatmine probleemsetesse piirkondadesse, mitmekeelsete töökolektiivide soosimine, segakoolid ja -lasteaiad, järk-järguline kultuuriline tasalülitamine.⁸

Keelilise homogeensuse saavutamist nähti ette pikaajalise protsessina. Ka Stalini surma järgsel ajal ei pingutatud mittedaavi liiduvabariikides vene keele propageerimisega üle, see polnud veel omandanud kuigi agressiivset tooni. Vähemalt keegi ei rääki-

⁴ Vt. nt. V. Lenin. Kas sunduslik riigikeel on vajalik? (avaldatud ajalehes Proletarskaja Pravda 18. jaanuaril 1918). – Rahvus- ja koloniaalküsümus. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1953, lk. 144–146.

⁵ Vt. lähemalt V. Alpatov. 150 jazykov i politika 1917–2000: sociolingvističeskie problemy SSSR i postsovetškogo prostranstva. Kraft +. IV RAN, Moskva, 2000; J. Stalin. Marksism ja rahvusküsümus. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1953.

⁶ Vt. lähemalt P. Kaasik. Vabadus on orjus: proletaarsest internatsionalismist. – Akadeemia 2013, nr. 7, lk. 1184–1225.

⁷ M. Hint. Kakskeelsus ja internatsionalism (avaldatud esmakordselt kärbitud kujul ajakirjas Družba Narodov 1988, nr. 5, 237–242). – Keel on tõde on õige ja vale. Ilmamaa, Tartu, 2002, lk. 342–348.

⁸ Vt. nt. Sovremennye etničeskie protsessy v SSSR, sost. J. Bromlej i dr. Nauka, Moskva, 1977.

nud avalikult rahvuskeelte väljajuurimisest. Samuti ei kaasnenud esialgu veel otseseid administratiivmeetmeid. Kuigi propaganda rõhutas pidevalt kakskeelsuse rikastavat mõju (nt. juurdepääsu maailmakultuurile ning teaduse ja tehnika uuematele saavutustele), ei toimunud riiklikus avalikus keelepoliitikas veel märgatavaid muudatusi mõne keele kahjuks või teise kasuks. Vene keele õppimine oli osa internatsionalistlikust kasvatustööst ning parteikoosolekutel ja -ettekannetes mainiti see tavaliselt iseenesestmõistetava asjana ära, kuid eraldi rõhutamata.

Vene keele õppimise tõhustamise küsimuses langetasid NLKP Keskkomitee (KK) ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu (MN) küll ridamisi otsuseid, mis olid reeglina üldsõnalised. Otseselt sunduslikke rakendusakte keelelise venestamise toetamiseks üldiselt ei antud.⁹

Sovetlikus kõnepruugis võiks aja Stalini surmast kuni 1970. aastate teise pooleni kokku võtta lausega: vene keele õpetamisele pööratakse suurt tähelepanu ja on arenenud harmooniline kakskeelsus, mis rahuldab kõiki keelevajadusi. Siiski oli selge, et propagandas võis kakskeelsus olla küll „harmooniline“, kuid reaalsus oli siiski midagi muud ning lõpuks leiti, et homogeensust pole võimalik ilma sunnivahenditeta saavutada.

1960. aastatel lisandus propagandasse juba „kommunistliku rahvuse“ mõiste. Sellele eelnes NLKP XXI kongress 1959. aastal, kus deklareeriti, et „sotsialism on NSV Liidus saavutanud lõpliku võidu ja algab kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ehitamise ajajärk“ (mõnevõrra hiljem sai see nimeks „arenenud sotsialismi periood“). Ühtlasi

tähendas see seisukohta, et rahvusprobleeme NSV Liidus enam ei eksisteeri ja kõik NSV Liidu rahvad on muutunud „sotsialistlikeks rahvusteks“, mis oli ideoloogias vaheetapp enne „kommunistliku rahvuse“ kujunemist. Tõlgituna tavakeelde tähendas see rahvuste kadumist mõnekümne aasta jooksul.¹⁰

1961. aastaks, NLKP XXII kongressiks, oli välja töötatud NLKP III programm ehk „kommunistliku ühiskonna ülesehitamise programm“. Rahvuspoliitika eesmärgid olid peidetud erinevate pseudoterminite taha ning räägiti „rahvuste õitsengust, rahvuste üksteisele lähenemisest ja NSV Liidu rahvaste täielikust ühtsusest“ jms. See tähendas etnilise rahvusega „nõukogude inimese“ kujundamise algust „rahvaste sõpruse“, „rahvustevahelise ideelise ühtsuse“ ja „NSV Liidu keelte vaba arengu“ loosungite all.¹¹

Pärast nimetatud parteiprogrammi vastuvõtmist hakkasid kohe avalikult levima ka loetletud seisukohad vähekene selgemas sõnastuses.¹² Pärast Brežnevi võimuletulekut 1964. aastal tõmbuti propagandas mõnevõrra tagasi ja hakati rahustuseks rõhutama, et „denatsionaliseerimine“ pole päevakorras, sest enne on vaja järele aidata majanduslikult ja ideoloogiliselt mahajäänuid.¹³

Parteiprogrammi ei hakanud siiski keegi revideerima, nimetatud ideed ei kadunud kuhugi ja uuenenud kakskeelsuse mõiste on tagantjärele üldjoontes selge:

- mittevõene rahvaste ühepoolne kakskeelsus;
- rahvuskeele tõrjumine asjaajamisest;
- vene keele mõju suurendamine teiste keeletele nii struktuuri kui sõnavara kaudu;
- vene-nõukogude (sõnastuses tavaliselt „vennasrahvaste“) kultuuri pealesurumine.

⁹ M. Ehala. EKP keelepoliitikast aastail 1978–1987. – Looming 1988, nr. 11, lk. 1508; M. Hint. Eesti, eestlased ja eesti keel. – Keel on tõde on õige ja vale. Ilmamaa, Tartu, 2002, lk. 95.

¹⁰ Vt. lähemalt L. Drobiževa. Nõukogude rahvaste vaimne ühtsus. Rahvusvaheliste suhete ajaloolis-sotsioloogiline ülevaade. Eesti Raamat, Tallinn, 1984.

¹¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Vastu võetud NLKP XXII kongressi poolt. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, lk. 103–105.

¹² Näiteks 1961. aastal kirjutas ajakirjas Nõukogude Riik ja Õigus P. Semjonov: „Rahvuste vastastikune assimileerumine denatsionaliseerib rahvuslik-territoriaalsed autonoomiad ja isegi liiduvabariigid, lähendades nõukogude ühiskonna ka sellest küljest punktini, kus edasine rahvuste riiklik-õiguslik ühtesulamine on lähema tuleviku küsimus.“ Vt. A. Holmogorov. Nõukogude rahvuste arengujooned. Baltikumis läbiviidud sotsioloogiliste uurimiste materjalide põhjal. Eesti Raamat, Tallinn, 1973, lk. 17.

¹³ A. Holmogorov. Nõukogude rahvuste arengujooned, lk. 18.

1977. aastal võeti vastu uus NSV Liidu konstitutsioon, millega „üldrahvaliku riigi“ idee sai seadusandliku aluse. Föderatsiooni mõistet kitsendati, kuid see termin ei kadunud siiski lõplikult.¹⁴ Rahvusküsimuses oli olulisemaks uuenduseks konstitutsiooni üldosasse lisatud „nõukogude rahva“ mõiste. Riigikeele küsimuses jätkus senine praktika, ehk täpsemalt seda ei määratletud.¹⁵

Üldiselt pole mõtet NSV Liidu ja sellele järgnenud liiduvabariikide konstitutsioonidest otsida ülemäärast konkreetsust ega ole põhjust võtta väga tõsiselt ka lubatud õigusi ja vabadusi (need olid olemas ka varasemas stalinlikus konstitutsioonis). Siiski pidi silma jääma riigikeele umbmäärane staatus, kui ühtlasi oli selge, et *de facto* oli riigikeeleks vene keel. Samuti tekitas ilmselt segadust „nõukogude rahva“ mõiste sissetoomine konstitutsiooni. Huvipakkuv on seetõttu selgitav propagandakirjandus, milles anti teada, mida partei mingil ajahetkel silmas pidas, sest pahatihti oli ka reeglilik, et kui midagi tuliselt eitama hakati, siis reaalsuses oli asjaga tõi taga.¹⁶

Täpsustavad ideoloogilised kirjutised andsid riigikeele puudumise seletuseks, et üleliiduline asjaajamiskeel on küll vene keel, kuid administratiivkorras ei saa seda kohustuslikuks muuta, sest „sellega oleksid keeled ebavõrdses seisundis“. Huvipakkuv on veel see, et Armeenia, Gruusia ja Aserbaidžaaani NSV konstitutsioonides oli sees ka riigikeele mõiste, kuid sovetlikus definitsioonis ei tähendanud see mitte otseselt kohustuslikku riigikeelt, vaid olevat näidanud ainult põhielanikkonna emakeelt.¹⁷

Siinkohal veel ühest Eestis ilmunud kirjatööst, mille autoriks propagandist Johannes Jakobson ja pealkirjaks „Rahvusküsimus

NSV Liidu uues konstitutsioonis“. Tegemist oli ühingu „Teadus“ väljaandega, seega oli see mõeldud eelkõige agitaatorile, s. t. sellele, kes pidi teemakohase sõnavõtuga esinema, või oli karta, et tema käest võidakse küsida mõni „pahatahtlik“ küsimus. Teadupärast oli konstitutsiooni väljatöötamine „üldrahvalik kampaania“, täpsemalt – konstitutsiooni vastuvõtmisele eelnes „arutelu“, kus töökollektiivid ja õppeasutused esitasid kohustuslikus korras oma arvamused ja ettepanekud. Mitte et selle tõttu midagi konstitutsioonis oleks muudetud, kuid vähemalt sai demonstree-rida (pseudo)laiapõhjalisust ja kindlasti oli ka neid, kellel tööpoollest oma arvamus oli, mille vastu sovetivõim ühtlasi huvi tundis.

Nii oli brošüüris ära toodud rida ettepanekuid, mida „töörahas“ oli väidetavalt välja pakkunud (ilmselt pakkuski ja osad neist olid konstitutsioonis ka olemas): „kirjutada konstitutsiooni eraldi sisse nõukogude inimese mõiste“; „kehtestada riigikeelena vene keel“; „jätta välja paragrahv, mis võimaldab NSV Liidust välja astuda“; „likvideerida liidu- ja autonoomsed vabariigid või vähemalt piirata liiduvabariikide iseseisvust“ jne. Mõnes punktis „tuldi töörahvale vastu“, teisi ettepanekuid peeti ennatlikuks ehk sovetlikus keeles „internatsionaalse ja rahvusliku vahekorra dialektika mittemõistmiseks“. „Dialektika“ ise kõlas järgmiselt: „Internatsionaalne ja rahvuslik avalduvad praktikas kahe objektiivse tendentsi – rahvuste lähenemise ja rahvuste õitsengu – kaudu. Need on rahvussuhete kaks külge. Mida kõrgem on rahvuste arengutase, seda sügavam ja mitmekülgsem on nende koostöö, seda intensiivsemalt kulgeb nende lähenemine ja vastastikune rikastumine. See omakorda on tähtsaimaks eelduseks, tagati-

¹⁴ Konstitutsioon fikseeris, et NSV Liit on „paljurahvuseline ühtne liitriik“, mis on moodustatud „sotsialistliku föderatiivsuse põhimõttel ning tagab kõikidele rahvastele enesemääramisõiguse“.

¹⁵ Vt. Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Vastu võetud NSVL Ülemnõukogu 9. koosseisu erakorralisel 7. istungjärgul 7. oktoobril 1977. aastal. Eesti Raamat, Tallinn, 1978.

¹⁶ Vt. nt. Aktual'nye problemy nacional'nyx otnošenij v svete Konstitucij SSSR, sost. J. Bromlej ... i dr. Nauka, Moskva, 1981.

¹⁷ S. Smirnov, A. Dulitsenko. Tegeliku keelepoliitika põhijooni Nõukogude Liidus. – Keel ja Kirjandus 1982, nr. 12, lk. 623–626.

¹⁸ J. Jakobson. Rahvusküsimus NSV Liidu uues konstitutsioonis. Abiks lektorile. Eesti NSV Ühingu Teadus, Tallinn, 1982, lk. 12, 13.

seks edasisele õitsengule. Säärane on kahe tendentsi koostoime dialektika rahvussuhete arengus sotsialismile ja kommunismile ülemineku tingimustes.¹⁸

Seega tuleb tunnistada, et võimalike vas-tuvaitlejate suud suleti sõnavahuga, mida võis mõista kuidas iganes.

Juhtivatest teoreetikutest peaks eraldi nimetama veel Julian Bromleid, kes oli küll eeltsiteeritud isikust väheke konkreetsem. Suurimat tähelepanu pööras ta Venemaa väikerahvaste assimileerimisele, mille oluliseks eelduseks oli just administratiivsete meetmetega läbi surutud kakskeelsus.¹⁹

Mida aeg edasi, seda otsekohesemaks ja agressiivsemaks läks ka kakskeelsuse prop-aganda: vene keele õpe pidi hakkama toimuma ka tootmiskeskonnas, kus eelistatud olid kakskeelsed töökollektiivid ning ühiseks suhtlemiskeeleks vene keel. Rahvuskeele kasutamise piiramist tuli täiendada uute administratiivsete meetmetega (nt. rahvuskeelsete raamatute, ajakirjandusväljaannete väljaandmise ning emakeelse hariduse piiramine), samal ajal suurendada venekeelse kirjanduse levikut ja ametkondlikus suhtluses vene keelele üleminekut.²⁰

Kakskeelsuse propaganda ja praktika Eesti näitel 1970. ja 1980. aastatel

1940. aastal NSV Liiduga liidetud kolm Balti riiki olid mõnevõrra erandlikus seisus. Et lisaks vaevalisele sovetiseerimisele oli ka vene keele oskus suhteliselt vähene, siis täielikult venekeelsele asjaajamisele üleminekut ei peetud otstarbekaks. See ei tähendanud, et Eestis oleks asjaajamiseks jäänud eesti keel. Paralleelselt üsna agressiivse vene keele propagandaga²¹ tekkis kiiresti kakskeelne asjaajamine, esialgu kohalikus partei keskkomitees, laienedes hiljem erinevatesse täitevõimu asutustesse ja kohalikesse partei-komiteedesse. Seoses massilise migratsioo-niga Eestisse suurenes vene keele osakaal ka tänavapildis, meedias ja kultuurielus.

„Kultuuriimperialism“ oma mitmekesisusega väärriks põhjalikumalt käsitlust, kui antud formaat võimaldab, seetõttu mainin siinkohal ära vaid teatrites venekeelse repertuaari ning kirjanduses ja ajakirjandusväljaannetes venekeelse toodangu kasvu. Samuti nõuti pidevalt „vennasrahvaste“ tõlkekirjanduse²² mahtude suurendamist. Kultuurivaldkonnas tundub siiski, et esialgu polnud plaanis mitte niivõrd

¹⁹ M. Hint. Vene keele mõjud eesti keelele. (Täistekstina ilmus esmakordselt 1990. aastal ajakirjas Akadeemia (nr. 7, lk. 1383-1404). Vt. ka: Russian Influences in the Estonian Language. Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen 27. VIII – 2. IX 1990 (FU-7). Sessiones Plenares Dissertationes, 1A, edigunt Lazlo Keresztes, Sandor Maticsak (Debrecen, 1990), 87–104.) – Keel on tõde on õige ja vale. Ilma-maa, Tartu, 2002, lk. 104, 105. Vt. lähemalt Osnovnye napravlenija izučeniija nacional'nyx otnošenij v SSSR, sost. J. Bromlej, M. Kulitčenko, È. Bagramov ... i dr. Nauka, Moskva, 1979; Nacional'noe i i internacional'noe v sovremennom mire, sost. J. Bromlej... i dr. Štiinca, Kišinev, 1981; Razvitie nacional'nyx otnošenij v svete rešenij XXVI s"ezda KPSS, sost. J. Bromlej, M. Kuličenko, A. Dašdamirova ... i dr. Nauka, Moskva, 1982.

²⁰ Vt. nt. M. Guboglo. Na dvuedinoj osnove: soveršenstvovanie jazykovej modeli perioda razvitogo socializma. – Sovetskaja Èstonija, 26.02.1985, nr. 49.

²¹ Näiteks 1961. aastal kirjutas VEKSA esimees Endel Jaanimägi: „Nõukogude rahvaste lähendamisel on suur tähtsus vene keelele. Vene keele tundmine annab Nõukogude Liidu rahvastele võimalused vene keele ja kogu maailma kultuuri rikkalike varasalvede kasutamiseks, aitab kaasa nende kultuuri arenemisele. On täide läinud Lenini sõnad selle kohta, et kõik Venemaa rahvad hakkavad täiesti vabatahtlikult õppima suurt vene keelt, kui seda vägivaldselt peale ei suruta, kui teiste rahvaste ja keelte õigusi ei riivata.“ Vt. E. Jaanimägi. Leninlikust rahvuspoliitikast. – Vennalikus peres. Artikleid rahvaste sõprusest, koostanud I. Oram, U. Polisiniski. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, lk. 22.

²² Näiteks 1972. aastal avaldati Eesti NSV-s eesti keeles 33 teost „vennasrahvaste“ autoritelt (sealhulgas 21 teost vene ja 12 teiste rahvaste autoritelt). 1975. aastal avaldati juba 71 teost (sealhulgas 42 vene ja 29 teiste rahvaste autoritelt). Kogu ilmunud tõlkekirjandusest moodustasid vene ja teiste „vennasrahvaste“ teosed 1975. aastal 60% (sealhulgas vene autorite teosed 36% ja teiste vennasrahvaste autorite teosed 24%). Vt. Ettekanded vabariigi kirjastustegevusest ja vennasrahvaste keeltest ilukirjanduse tõlkijatest. Riiklike Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatukaubanduse Komitee kiri tööst eesti kirjanike algupärase käsikirjadega. Nõukogude vennasrahvaste kirjanduse tõlkijate nimekiri, 1978–1979. – ERA, f. R-2256, n. 1, s. 17. Vt. ka EKP KK kultuuriosakonna õiend, 1972. „Märkused kirjanduse programmi kohta keskkoolis.“ – ERAF, f. 1, n. 46, s. 455, l. 9–11.

keeleline venestamine kui rahvuskultuuri lõplik mahasurumine, mille järgmine etapp oleks olnud ka keeleline hääbumine.²³

Stalini eluajal toimus küll agressiivne vene keele ülistamise kampaania, kuid sellel puudusid siiski otseselt venestamise tunnusemärgid avalikus propagandas. Küll võis eesti keele küsimus saada süüdistuse osaks mingis parteilise puhastuse või kodanliku natsionalismi paljastamise kampaanias. See käis läbi näiteks mitmest kurikuulsast EKP KK VIII pleenumi sõnavõtust 1950. aastal. Näiteks lõi EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Leonid Lentsmani sõnavõtust: „Paljudes ministriumites ignoreeritakse seniajani vene keelt riigikeelena.“²⁴ (NSV Liidus teadupärast riigikeelt polnud ja seda võiks pidada küllalt veidraks, et üks peaideoloog sellest midagi ei teadnud).

EKP Tartu linnakomitee I sekretär Valdar Leede viitas kodanlikule natsionalismile Tartu ülikoolis: „Kodanlikud natsionalistid kandsid kuni kõige viimase ajani ideed, et Tartu Riiklik Ülikool on ainult eesti rahvusest üliõpilaste jaoks, ning püüdsid seega igati takistada teistest rahvustest üliõpilaste astumist ülikooli. Samuti püüdsid nad mitte lasta Tartusse õppejõude meie maa teistest teaduskeskustest. [– –] Meie arvates on aeg selleks juba ammu küps ning ülikoolis tuleb luua vene õppekeelegrupid, et oleks võimalik tõmmata Tartusse teistest rahvustest üliõpilasi – sellest oleks ainult kasu.“²⁵

Üldiselt ei tähendanud sellised sõnavõttud eesti keelele veel kadu. Vastupidi, partei- ja nõukogude bürokraatide puhul nõuti eesti keele oskust ka kõige kõrgemalt poolt, vähemalt linna ja maakonna (rajooni) tasemel ning vabariikliku ja liidulis-vabariikliku alluvusega ministriumides.²⁶

Mida rohkem suurenes tsentraliseeritus, seda vähemaks eesti keelt asjaajamises jäi. Näiteks 1965. aastal loobuti rahvamajandusnõukogude süsteemist ja võeti suund „ühtsele rahvamajanduskompleksile“. Asjaajamises anti vene keelele varasemast veel suurem eeliseisund. Tootmiskeskonnas seati propagandas ideaaliks kakskeelsed töökollektiivid, kus ühiseks suhtlemiskeeleks oli vene keel. Üldiselt tähendas see, et kui venekeelsete isikute kriitiline piir kollektiivis ületati, siis järgnes kogu asjaajamise venestamine ja tavaliselt ka eestlaste lahkumine.

Bürokraatia venestumine polnud mitte niivõrd seotud kohapealse administratiivse hädavajadusega, kuivõrd tulenes tsentraliseeritusest, kus väiksemadki asjad otsustati Moskvas. Kuigi üheski õigusaktis ei sätestatud ametlikku asjaajamiskeelt, olid ilma korraliku vene keele oskuseta karjäärivõimalused väga väikesed ning järk-järgult tekkis topeltasjaajamine mõlemas keeles ka seal, kus selleks mingit vajadust polnud. Nii kujunes veider situatsioon, kus eri ametiasutustes töötavad eestlased vahetasid omavahel ametikirju vene keeles.²⁷

²³ Vt. nt. Zapiski o xode vypolnenija postanovlenija Bjuro CK KP Èstonii ot 10 avgusta 1982 goda „O dal'njšim ulučēnii patriotičeskogo i internacional'nogo vospitanija naselenija respubliki“ (koostanud EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja T. Leito, 20. jaanuaril 1986). – ERAF, f. 1, n. 40, s. 101, l. 1–6;

²⁴ EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Leonid Lentsmani sõnavõtt EKP KK VIII pleenumil. – Akadeemia 1999, nr. 2, lk. 437.

²⁵ EKP Tartu linnakomitee I sekretäri Valdar Leede sõnavõtt EKP KK VIII pleenumil. – Akadeemia 1999, nr. 3, lk. 640.

²⁶ Näiteks 27. novembril 1945 saatis EKP KK I sekretär N. Karotamm laiali ringkirja, millega kohustati vastavalt EKP Keskkomitee büroo otsusele 10. septembrist 1945 maakonna ja linna parteikomiteesid organiseerima partei, nõukogude, ametiühingute ja ELKNÜ aktiivile eesti ja vene keele õppimise koolid või ringid. Ühe aasta jooksul pidi aktiiv saavutama oskuse õpitavas keeles vestelda ja ajakirjandust lugeda. Pidades aktiivi keeleõppimist tähtsaks parteiliseks ülesandeks, otsustanud büroo keelte õppijaid kaheks õhtuks nädalas töölt vabastada ja iga semestri lõpul neile eksamid korraldada. Vt. lähemalt: Pērepiska s partijnyimi i sovetkimi organami ÈSSR ob izučēnii èstonskogo i russkogo jazykov, 1945. – ERAF, f. 1, n. 51, s. 6.

²⁷ S. Sinilind (pseud.). Mõningatest rahvuspoliitika aspektidest. Visand nõukogude rahvuspoliitika kriitikaks Eestis 1940–1983. Eesti Rahvusfond, Stockholm, 1983, lk. 31; K. Kala. Eesti rahvuslikust koosseisust pärast Teist maailmasõda. – Akadeemia 1992, nr. 3, lk. 515–517; M. Hint. Vaateid kakskeelsusele roosade prillideta, lk. 310; M. Hint. Eesti, eestlased ja eesti keel, lk. 92, 93, 96.

Majandusküsimuste ja kohaliku halduse seosed kakskeelsusega olid siiski kaudsed ja tingitud tseentraliseerimise tingimustes ka vajadusest ühtse asjaajamisekeele järele. Selleks ajaks oli ühtlasi selge, et rahumeelselt NSV Liidu rahvaste ühendamine ühtseks „nõukogude rahvaks“ on juba eos läbi kukunud. See oli otseselt ideoloogiline küsimus. Eestis ja mujalgi oli juhtunud teoreetilises mõistes kõige halvem: liiduvabariigi elanikkond oli jagunenud kaheks „kogukonnaks“. Lõhe polnud isegi mitte niivõrd poliitiline, kuivõrd keelelis-kultuuriline (samas võimalik, et praktikas seda ühe vaheetapina ka taotleti). Lõhe likvideerimiseks mindi 1970. aastate lõpul üle sõnadelt tegudele, ehk tugevnes ideoloogiline ja venestussurve.

Kampaaniale eelnesid traditsiooniliselt Moskvasse kuhjunud erinevad kaebe- ja märgukirjad, seekord siis Eestis vohavast „kodanlikust natsionalismist“. Muu hulgas rõhutati, et Eesti NSV-s eraldatakse inimesi rahvustunnuste järgi ja et järjest rohkem tuleb ette rahvustevahelisi konflikte. Oluliseks sündmuseks oli NLKP KK kontrollkomisjoni saatmine Tallinna 1977. aasta veebruaris, eesotsas NLKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Mark Gramoviga. Komisjon esitas Eesti NSV kohta negatiivse õiendi ja NLKP KK otsuse projekti Eestis valitseva olukorra kohta. Lisaks sellele, et eestlaste seas esines „rahvuslikku piiratust ja natsionalismi“ (s. t. idealiseeriti oma ajalugu, keelt ja kultuuri), nähti probleemi veel selles, et koolid ja lasteaiad olid jagatud keeletunnuste järgi ning „paljude töökollektiivide kaadripoliitika eelistas eestlasi“.²⁸

Kuigi NLKP KK reaktsioon oli esialgu üsna hambutu ja kästi üldjoontes teha ainult „organisatsioonilised järeldused“, annab see märgukiri siiski vihje tulevase venestussurve olemusest.

Vene keele tähtsustamisest annab pildi ka 1979. aasta kevadel Taškendis toimunud üleliiduline teaduslik-teoreetiline konverents „Vene keel on NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö keel“. Traditsiooniliselt räägiti palju sellest, kuidas vene keele omandamisega saavutavad õitsengu ka rahvuskeeled ja -kultuurid.

Konverentsile järgnes suurem vene keele propaganda Eesti NSV keskajakirjanduses, vähemal määral ka rajoonilehtedes ja erialajakirjanduses.²⁹ Näiteks Vera Mineralova (ENSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi teadur) kirjutas 1980. aastal Rahva Hääles: „Vene keele õpetamine rahvuskoolis peab silmas sedalaadi kakskeelsuse kujundamist, et meie maa eri rahvustest lapsed valdaksid praktiliselt täiuslikult kahte keelt, emakeelt ja vene keelt, mis on rahvustevahelise suhtlemise vahend. Edu saavutatakse siis, kui õpetamist alustatakse võimalikult varakult.“³⁰

Propaganda rõhutas järjest rohkem, et nõukogude rahva tekkimise eelduseks on liiduvabariikidevaheline migratsioon, segaabi-elud, mitmekeelsed töökollektiivid (s. t. venekeelsed kollektiivid) ja vene keelt emakeeleks nimetavate mitte-venelaste arvu kasv.³¹

Järsk vene keele propageerimise kasv tõi peagi kaasa tagasilööke. Omalaadne protest venestuspropaganda vastu toimus 1979. aasta rahvaloendusel. Eestlased osutasid vene keele oskusele üleliiduliseks „punaseks laternaks“ (23,3%). Rahvaloendus polnud mõistagi parim moodus keeleoskust kontrollida, sest tegu oli loendatavate isikute subjektiivse hinnanguga oma keeleoskusele, kuid huvipakkuv on siinkohal see, et ainsa liiduvabariigina oli Eestis vene keele oskus võrreldes eelmise rahvaloendusega vähenenud (Tallinnas näiteks 44%-lt 27%-le). Võib arvata, milliseks halvaks üllatuseks oli venestuskampaania laineharjal kohalikele ideoloogiavalvuritele selline tulemus. Seetõttu püüti asja kuidagi siluda. Süü-

²⁸ M. Graf. Kalevipoja kojutulek. 1978. aasta poliitilisest pööripäevast 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioonini. Argo, Tallinn, 2008, lk. 26, 27.

²⁹ Vt. nt. Kõigi nõukogude inimeste ühisvara. – Rahva Hääle, 08.06.1979; V. Eksta. Lasnamäelased kohtusid taas. – Nõukogude Õpetaja, 20.09.1980; V. Mineralova. Vene keele õpetamisest kuueaastastele lastele. – Rahva Hääle, 15.09.1980; M. Kalmet. Vene keel – suhtlemise keel. – Nõukogude Õpetaja, 23.02.1980, jne.

³⁰ M. Hint. Rahvusteadvus ja rahvuskultuur. – Keel on tõde on õige ja vale. Ilmamaa, Tartu, 2002, lk. 53.

³¹ M. Ehala. EKP keelepoliitikast aastail 1978–1987, lk. 1509–1510.

distati ebatäpselt sõnastatud küsimust, kontrollivõimaluste puudumist, inimeste ausust, natsionalistide kihutustööd, kuni selle väiteni välja, et tsaariajal vene keele omandanud inimesed olid kahe rahvaloenduse vahel ära surnud (eelmine oli 1970. aastal).³²

Kulminatsiooniks kujunes 1980. aastal 40 eesti haritlase avalik kiri, milles keelepoliitika oli pühendatud märkimisväärne osa, kus kirjeldatakse üsna hästi ka üldist pilti:

„Eestikeelse ajakirjanduse ja paljude raamatute eriti rahvuskultuurile oluliste teoste muutumine raskesti kättesaadavaks, rahvuslike teaduste arengu ilmne pidurdatus; ülepingutatud ja oskamatu propagandakampaania vene keele õpetamisest koolides ja lasteaedades, ajaloõpetuses esinev venelaste osa eriline rõhutamine teiste rahvuste arvelt;

[– –] kakskeelsuse propageerimine ühepoolset eestlaste hulgas, millele ei vasta midagi samaväärset muulaste seas – see süvendab eestlastes tunnet, et nende emakeelde suhtutakse kui teisejärgulisse keelde.“

Rõhutati, et eestlastega saab siin lähemalt suhelda vaid see, kes oskab nende keelt või vähemalt avaldab selgesti oma lugupidamist selle vastu. Samas inimene, kes elab aastaid Eestis ja on lugupidamatu eesti keele ja kultuuri suhtes, solvab sel kombel eestlaste inimväärikust.³³

Nimetatud kirjale eelnesid veel noortekogunemised. Ilmselt nende sündmuste mõjul lõpetati vähemalt ajakirjanduses lahmiv propaganda (võimalik, et rolli mängis ka sama aasta suvel Tallinnas toimunud olümpiamängude purjeregatt). Samas ei kadunud kakskeelsuse propaganda lõplikult, kuid edaspidi keskenduti mõneks ajaks pigem meetodiliste ja keelepoliitiliste rõhuasetustega kirjatükki-dele. Lisaks asendas otsese ajakirjanduspropaganda vähendamise internatsionalistlikku

kasvatustööd puudutavate kirjutiste osakaalu suurendamine, milles tavaliselt vihjati ka vene keele oskuse vajadusele.³⁴

Venestussurve haridussüsteemis

Kuigi 1970. aastate lõpul alanud venestamissurve haaras kogu ühiskonda, ei saavutatud siiski kaugeltki vajalikku tulemust, sest väga otseseid administratiivmeetmeid, mis oleksid võinud tekitada tõsisemaid rahvuskonflikte, ei peetud otstarbekaks rakendada (üldiselt pidi arvestama ka dissidentide ja maailma avalikkuse arvamusega, seda eriti pärast 1975. aasta Helsingi koostööõupidamise lõppaktile allkirjutamist).

Nii suunati venestuskampaania peamiselt noorsoole, kelle mõjutamine haridussüsteemi kaudu oli administratiivselt kõige lihtsam. Seda kinnitavad ka kättesaadavad alusdokumendid. 1978. aastast pärineb NLKP KK otsus „Vene keele edasise omandamise ja õpetamise kohta kõikides vabariikides“. 13. oktoobril 1978 võttis NSV Liidu MN selle alusel vastu määruse „Abinõude kohta vene keele õppimise ja õpetamise edasiseks täiendamiseks liiduvabariikides“. Määrus sätestas programmi, mille järgi NSV Liidu haridusministeerium ja NSV Liidu pedagoogika akadeemia pidid koostama 1980. aastaks vene keele standardõppekavad nendele õppeasutustele, kus õpetati mõnes teises keeles. Liiduvabariikide haridusministeeriumid pidid muutma kohalikke õppeprogramme, et soodustada vene keele õpetamist (tuli suurendada vene keele tundide arvu ja seda rahvuskeele ja -kirjanduse, kohaliku ajaloo jm. arvelt). Operatiivselt tuli koostada ja trükkida vastavad õpperaamatud. Mitte-venekeelsetes koolides tuli vene keele õpetamist järk-järgult laiendada ja alustada seda juba esimesest

³² Vt. nt. Keelepoliitika osast Nõukogude ühiskonna rahvussuhete arengus (avaldatud Informacionnyj bjulleten' Komiteta Molodežnyx organizacij ËSSR, 1986). – ERAF, f. 31, n. 148, s. 59, lk. 5–17.

³³ Avalik kiri Eesti NSV-st. Ajalehtedele „Pravda“, „Rahva Hääl“ ja „Sovetskaja Estonija“, 28. oktoobrist 1980. – Vikerkaar 1988, nr 7, lk. 66–68.

³⁴ Vt. nt. Dokumenty o vypolnenii postanovlenija Bjuro CK KP Ëstonii № 52/5 ot 25.01.83 g. „O plane mero-prijatij po realizacii položenij doklada t. J. V. Andropova na sovmetnom zasedanii, posvjaščennom 60-letiju obrazovanija SSSR, napravlennyx na ukreplenie družby narodov i usileniju internacional'nogo vospitanija naselenija respubliki na 1983–1985 gg. 1986. – ERAF, f. 1, n. 4, s. 6850.

klassist (seni alustati vene keele õpetamist teises klassis). 1. jaanuariks 1979 pidi NSV Liidu haridusministeerium koostöös riikliku plaanikomiteega läbi vaatama „kodanike rohkearvulised soovid“, et vene keele õpetamist alustataks juba koolieelsetes lasteasutustes ja kooli ettevalmistusklassides, ning esitama vastavad ettepanekud NSV Liidu MN-le. Vene keele õpetajate väljaõpetamise parandamiseks pidid liiduvabariikide haridusministeeriumid 1980. aastaks välja töötama pedagoogiliste instituutide uued õppeprogrammid ja suurendama vastuvõttu vene keele erialale.

19. detsembril 1978 tehti määrusest tulenev EKP KK büroo otsus Eesti NSV-s rakendatavate abinõude kohta. Otsus kordas üle NSV Liidu MN määruse ja sõnastas põhieesmärgid Eestis:

- kasvatada armastust vene keele kui nõukogude rahvaste sõpruse ja vendluse keele vastu;
- äratada aktiivset huvi vene keele õppimise vastu;
- abistada igakülgset kogu elanikkonda ja eriti noori vene keele omandamisel kõnes ja kirjas jne.³⁵

Sama otsuse juurde kuulus ka perspektiivplaan eri ametkondadele kuni 1985. aastani, mis andis suunised partei otsuste elluviimiseks. ENSV haridusministeerium pidi välja töötama abinõud järk-järguliseks üleminekuks vene keele õpetamiseks koolieelsetes lasteasutustes ja laiendama vene keele kallakuga koolide võrku. Tartu ülikoolis ja Tallinna Pedagoogilises Instituudis tuli suurendada vene keele ja kirjanduse eriala tudengite vastuvõttu. ENSV kultuuriministeerium ja loominguks liidud pidid suurendama vene keele osatähtsust Eesti

NSV kultuurielus (vene keeles kirjutavate autorite soodustamine, draamateoste esitamine originaalkeeles, Vene NFSV kollektiivide esinemiste arvu suurendamine) jm.³⁶

Tegemist on palju tsiteeritud ja refereeritud dokumendiga, kuid ilmselt on selle mõju siiski üle hinnatud. Tegelikult oli see täiesti salajane dokument ning kogu plaan oli teada väikesele seltskonnale (samas sai see üsna laialt tuntuks, sest ENSV juhtkonna suureks meelepahaks lekkis välja). Tegemist oli tüüpilise ideoloogiatöö perspektiivplaaniga, küll koostatud mõnevõrra konkreetsemas sõnastuses, kuid siiski küllaltki uduses parteikeeles: „igakülgset analüüsida“, „välja töötada“, „läbi viia“, „erilist tähelepanu pöörata“, „alla kriipsutada“, „kaasa tõmmata“ jne. Selliseid perspektiivplaanide on sellest ajast EKP KK arhiivifondis kümneid ja nende täitmine hakkas muutuma järjest formaalsemaks ja nii läks paljuski ka selle plaaniga.

Nimetatud otsusele järgnenud, lastele suunatud tegevust puudutavad meetodilised juhendid rõhutasid vene keele õpetamise tõhustamise vajadust juba lasteaiast alates (taustaks pidev propaganda rahvaste sõprusest). Lasteaedades soovitati arendada vene keele suhtluspraktikat (ka lastevanematel soovitati kodudes arendada kakskeelsust).³⁷

Väljatöötamisel oli vene keele õpetamise programm 5-aastastele lastele (1985. aastal alustas 20 sellist rühma). Vene keelt õpetavate eesti lasteaedade arvu plaaniti suurendada 200-ni (1984/85. õppeaasta alguses oli selliseid 110³⁸).³⁹

Üldhariduskoolides soovitati igakülgset arendada venekeelset koolivälisest tegevust, lisaks vene keele päevad ja nädalad, temaa-

³⁵ EKP KK büroo määrus 19. detsembrist 1978. O merax po vypolneniju CK KPSS „O dal'nejšem soveršenstvovanii izučeniija i prepodavanija russkogo jazyka“ (Protokol № 105 zasedaniija Bjuro CK KP Õstonii ot 19 dekabnja 1978 goda) – ERAF, f. 1, n. 4, s. 5353, l. 22–24.

³⁶ Plan meroprijatij po vopoleneniju postanovlenija CK KPSS „O dal'nejšem soveršenstvovanii izučeniija i prepodavanija russkogo jazyka“, 19.12.1978. – ERAF, f. 1, n. 4, s. 5353, l. 40–44.

³⁷ Vt. nt. I. Ševtšuk. Äрге sulgege silmi ja südant... koolieelsete lasteasutuste propagandistidele patriotistlikuks ja internatsionalistlikuks kasvatuseks. Loengute tekstid, 1. ja 2. osa. Eesti NSV Haridusministeerium, Tallinn, 1986.

³⁸ Siinkohal tuleks märkida, et haridussüsteemis organiseeriti eksperimendi korras erineva kallakuga (sh. keelelise kallakuga) koole ja klasse juba 1950. aastatest. Vt. nt. A. Pyžikov. Reformirovanie sistemy obrazovanija v SSSR v period „ottepeli“ (1953–1964 gg.). – Voprosy istorii 2004, nr. 9, lk. 95–104.

³⁹ M. Ehala. EKP keelepoliitikast aastail 1978–1987, lk. 1513; Spravka o probleme dvujazyčija v ÕSSR, 1986. – ERAF, f. 1, n. 40, s. 101, l. 17–19.

tilised konkursid ja olümpiaadid.⁴⁰

Samal ajal hakati välja töötama ka reaalsemaid kakskeelsuse programme koolidele, mis avalikkuse ette ei jõudnud. 28. aprillil 1983 võttis ENSV haridusministeeriumi kolleegium vastu otsuse „EKP KK ja ENSV MN vene keele õpetamise ja õppimise tõhustamist puudutavate määruste elluviimisest eestikeelses üldhariduskoolis“. Põhiülesandena nähti ette luua positiivne suhtumine vene keelde. Plaan nägi ette, et alates õppeaastast 1984/85 tuli hakata õpetama lastele vene keelt kohustuslikus korras juba 6. eluaastast. Seal, kus rahvastiku koosseis seda võimaldas, tuli luua segakoole ja -lasteaedu.

26. mail 1983 andsid NLKP KK ja NSV Liidu MN määruse, millele tuginedes andsid EKP KK ja ENSV MN 2. augustil 1983 omakorda määruse „Lisaabinõudest vene keele õpetamise parandamiseks Eesti NSV üldhariduskoolides ning teistes õppeasutustes“. Otsuses rõhutati veel, et õppeaastast 1980/81 oli vene keel alates 1. klassist kohustuslik aine ning õppeaastast 1983/84 suurendati vene keele tundide arvu tehnikumides ja kutsekoolides.⁴¹

1984. aastal avaldati „Üldharidus- ja kutsekooli reformi põhialused“. Eesmärgiks seati vene keele õpetamisele paremate tingimuste loomine – keskhariduse omandanud noor pidi vabalt vene keelt valdama. Uuesti hakkasid ilmuma vene keele propageerimisele suunatud artiklid.⁴² Vene keele eksam muudeti kohustuslikuks 8. klassi ja keskkooli lõpetamisel.⁴³

Kõrgkoolides soovitati II või III kursusest

hakata õpetama kommunistliku partei ajalugu, poliitökonoomiat, dialektilist ja ajaloolist materialismi, marksistlik-leninlikku filosoofiat ja teaduslikku kommunismi (kõik olid kohustuslikud ained hoolimata erialast) ning üldhariduslike aineid vene keeles. Samuti soovitati suurendada vene keele mahtu „vähemtähtsate erialaainete“ arvelt. Vene keeles soovitati kirjutada kursuse- ja diplomitöid, ettekandeid ja referaate. Soovitati ka tõsisemat internatsionaliseerimist: kõrgkoolidesse tuli vastu võtta kõik soovijad üle NSV Liidu ja loobuda igasugustest piirangutest (sh. alaline elukoht). Pike-mas perspektiivis tuli loobuda eraldi vene- ja eestikeelsetest õppegruppidest ning lõpetajate töölejätmisest oma vabariiki.⁴⁴

Asjad üliõpilaskonnas ei läinud siiski nii nagu plaanitud. 4. juunil 1986 koostas EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakond analüüsi rahvuspoliitika kohta Eesti NSV-s. Alustuseks rõhutati eesti rahvusest üliõpilaste tõrksust kakskeelse ühiskonna ja ülikooli suhtes. Ebanormaalseks ja inimeste „konstitutsiooniliste õiguste“ rikkumiseks pidasid ideoloogiatöötajad ebaproportsionaalselt väikest mitte-eestlaste osakaalu kõrgkoolides. Näiteks Tallinnas, tulenevalt linna elanike arvust, oleks see pidanud olema 1,5–2 korda suurem. Positiivse näitena toodi esile küll Tallinna Polütehniline Instituut, kus 1959. aastal õppis venekeelsetes gruppides 31% ja 1980. aastal juba 46% üliõpilastest. Konservatooriumis oli samal ajal eestlaste osakaal 1986. aasta alguse seisuga 87,9%.⁴⁵

Teine probleem oli üliõpilaste sobimatu sotsiaalne koosseis, s. t. liiga palju oli „valge-

⁴⁰ Vt. nt. EKP Tartu linnakomitee sekretäri Arno Almanni informatsioon EKP KK-le 17. juulist 1981. Vt. nt. EKP Keskkomitee büroo 16. detsembri 1980 otsuse „Abinõude plaanist õppiva noorsoo kommunistliku kasvatuse parandamiseks“ täitmise käigust. EKP Tartu linnakomitee sekretäri Arno Almanni ja EKP Võru rajoonikomitee sekretäri A. Männiste informatsioonid EKP KK-le 1981. aasta juulist. – ERAF, f. 1, n. 46, s. 437, l. 24–31.

⁴¹ ENSV kõrg- ja keskerihariduse ministri J. Nuudi informatsioon ENSV MN-le 1986. aasta jaanuarist. Informacija o xode vypolnenija postanovlenija № 473 CK KPSS i SM SSSR ot 26.03.1983. – ERA, f. R-2224, n. 14, s. 461, l. 30–34.

⁴² Vt. nt. Üldharidus- ja kutsekooli reformi põhisuunad. – Nõukogude Õpetaja, 21.04.1984; I. Toome. Üldharidus- ja kutsekooli reformi põhisuundade elluviimisest Eesti NSVs. – Rahva Hääl, 09.06.1984; E. Lauk. Koolieelne aasta. – Rahva Hääl, 10.11.1984; S. Alpatova, T. Valter. Mõned soovitusused vene keele õpetamiseks. – Nõukogude Õpetaja, 28.09.1985; S. Tomberg. Keeleõpingud kõitvamaks. – Edasi, 20.11.1984; V. Leht. Eesmärk: vene keele vaba valdamine. – Nõukogude Õpetaja, 17.11.1984, jne.

⁴³ Spravka o probleme dvujazyčija v ÈSSR, 1986. – ERAF, f. 1, n. 40, s. 101, l. 17–19.

⁴⁴ Vt. nt. ERKI keeltekatteedri juhataja M. Saksa ettekanne ENSV kõrg- ja keskerihariduse ministeeriumi kõrgemate õppeasutuste välitsusele 22. novembrist 1984. – ERA, f. R-2224, n. 14, s. 461, l. 18–22.

⁴⁵ Vt. Analiz realizacii nacional'noj politiki internacional'nogo i patriotičeskogo vospitanija naselenija ÈSSR (koostatud EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonnas 4. juunil 1986). – ERAF, f. 1, n. 40, s. 101, l. 26–40.

kraede“ lapsi. Ettevaatlikult nenditi seda isegi 1982. aastal ilmunud Tartu ülikooli ajaloos: „Pealegi olid haritlasperekondadest pärinevad noored koduse mentaliteedi ja paljudel juhtudel ka parema üldharidusliku ettevalmistamise (erikallakuga klassides õppimine) tõttu kõrgkooli astumisel soodsamas olukorras kui töölis- või kolhoosinoored.“⁴⁶

Tagantjärele võib öelda, et üldiselt ei tekitanud venestamissurve kõrgkoolidele väga suuri ümberkorraldusi, suuremate tagasilöökidega. Oma osa mängis ka üliõpilaste ja õppejõudude passiivne vastuseis. Samuti polnud suuri plaane võimalik ellu viia majanduslikel põhjustel. Deklaratiivselt võidi nõuda palju asju, kuid nende teostamine nõudis suuri väljaminekuid ja riik oli selleks ajaks juba sügavas majanduskriisis.

Juba natuke varem, 1975. aastal oli aga suudetud läbi suruda oluline uuendus kõrgharidussüsteemis, kui kehtestati ühtne teaduskraadide süsteem. Kõrgema atestatsioonikomisjoni määrusega lubati töid kinnitamiseks esitada ainult vene keeles, ka dissertatsiooni juurde kuuluvad muudes keeltes avaldatud tööd tuli komisjonile esitada ainult vene keeles ning väitekirjade kaitsmine muudes keeltes lubati vaid õpetatud nõukogu ja oponentide nõusolekul. 1975. aasta otsus tähendas teaduskraadide kaitsmise täielikku venestamist – vähemalt üks oponent määrati niikuinii mõnest teisest Nõukogude Liidu kõrgkoolist või teadusasutusest, kes eesti vms. kohalikku keelt ei osanud ning kellele edukaks oponentimiseks dissertatsiooni venekeelsest kokkuvõttest (autoreferaadist) ei pruukinud piisata.⁴⁷

Kuigi eestikeelne ajalookirjutus käsitleb seda ülimalt negatiivse venestusabinõuna, tuleb siiski rõhutada ka teatud objektiivseid põhjendusi, miks selline käik tehti. Kui avalikuks

põhjenduseks oli teaduskraadide süsteemi edasine ühtlustamine, siis varjatud põhjenduseks oli ka see, et mõnedes korrumpeerunud rahvuskeelsetes kõrgkoolides ja teadusasutustes, eriti Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias, vääristati akadeemiliste loorberitega hoopiski mitte akadeemilisi isikuid, mida kõrgemal atestatsioonikomisjonil ei olnud keele mittetundmise tõttu võimalik kontrollida.

Eestis polnud see probleem ilmselt aktuaalne ja seetõttu tekitas muudatus teaduskraadide andmises proteste isegi staažikate kommunistide seas. Näiteks akadeemik Viktor Maamägi saatis 16. detsembril 1982 NLKP KK peasekretärile Juri Andropovile kirja, kus juhtis muu hulgas tähelepanu, et eelnimetatud nõue toob ainult suurt kahju. See minevat vastuollu nii NSV Liidu konstitutsiooni kui ka „NSV Liidu rahvaste keelte võrdsusega“. Maamägi rõhutas, et dissertatsioonide tõlkimine vene keelde tekitab ainult asjatut tööd tõlkijatele ja kohati on see ka võimatu. Eriti halvasti olevat kohmakas tõlge mõjunud rahvusteadustes. Akadeemik tõi näiteks eesti keele probleemide ja folkloori alased teadustööd, kus tõlkimisel ei näinud ta mingit mõtet.⁴⁸ Kuna Maamägi oli teeneline parteiveeteran, EKP KK liige ja ENSV ÜN saadik, siis tema kirjale vastati ja üsna kõrgel tasemel. 14. märtsist 1983 pärineb NLKP KK parteiorganisatsioonilise töö osakonna juhataja asetäitja N. Petrovitševi, NLKP KK teaduse ja õppeasutuste osakonna juhataja S. Trapeznikovi ja NLKP propagandaosakonna juhataja B. Stukalini allkirjaga õiend, millest võib lugeda, et mingit venestamist pole, ja Maamägil soovitati „läbi lilled“ tegeleda millegi jõukohasemaga kui NLKP haridus-, rahvus- ja keelepoliitika küsimuste lahkamisega.⁴⁹

Tõsiseks probleemiks kõrg- ja kutsehariduse juures oli veel see, et aja jooksul loo-

⁴⁶ Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982, 3. kd, 1918–1982, koostanud K. Siilivask, H. Palamets. Eesti Raamat, Tallinn, 1982.

⁴⁷ Universitas Tartuensis 1632–2007, toimetajad T. Hiio ja H. Piirimäe, eessõna: B. Klaas. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2007, lk. 493–494.

⁴⁸ EKP KK liikme ja ENSV ÜN saadiku akadeemik V. Maamägi kiri NLKP KK sekretärile J. Andropovile 16. detsembrist 1982. „Bol’she vnimanie nacional’nym problemam. – ERAF, f. 1, n. 302, s. 435, l. 9–11.

⁴⁹ NLKP KK parteiorganisatsioonilise töö osakonna juhataja asetäitja N. Petrovitševi, NLKP KK teaduse ja õppeasutuste osakonna juhataja S. Trapeznikovi ja NLKP propagandaosakonna juhataja B. Stukalini õiend NLKP KK-le 14. märtsist 1983. – ERAF, f. 1, n. 302, s. 435, l. 3–7.

buti mõnede kitsamate erialade spetsialistide koolitamisest Eestis ning seetõttu toodi need inimesed sisse NSV Liidust. 1980. aastateks oli kutse- ja kõrgharidussüsteem sedavõrd muutunud, et Eestis oli ka erialasid, mida kas polnud enam üldse võimalik või oli väga keeruline eesti keeles õppida (veetransport, mäendus, raudteeasjandus, tekstiili- ja raske-tööstus jm.).⁵⁰

Lahendada tuli ka õpetajate küsimus. Vastavalt NLKP KK ja NSV Liidu MN määrusele 26. maist 1983 kohustati Vene NFSV-d, Valgevene NSV-d ja Ukraina NSV-d abistama teisi liiduvabariike vene keele ja kirjanduse õpetajate ettevalmistamisel. TPedI-s ja TRÜ-s suurendati märgatavalt vene keele õpetajate ettevalmistamist. Appi saadeti Leningradi Herzeni-nimelise pedagoogilise instituudi ja Pihkva pedagoogilise instituudi spetsialiste.⁵¹

Kuid liikumine polnud vaid ühepoolne. Liiduvabariigid pidid slaavi vabariikidesse omakorda saatma piisaval arvul põlisrahvusest noori, kes pääsesid Venemaa, Valgevene või Ukraina kõrgkoolidesse kvoodi alusel, ilma konkursita. Kusjuures sisseastumiseksamid sai teha mõne oma kodumaa ülikooli juures ja oma emakeeles. Eestlaste puhul võib siin küll nentida, et seda võimalust kasutati üsna tagasihoidlikult. 1982. aastal näiteks kasutas ENSV-s seda võimalust 87 isikut, neist eestlasi 43; 1984. aastal vastavalt 102 / 38 ning 1986. aastal 134 / 51.⁵²

Eesti keele õppimine vene koolis

EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna 1986. aasta õiendis „kakskeelsest Eesti NSV-st“ tõdetakse, et eestlased suhtusid vene

keele pealetungi vaenulikult, kuid olid sunnitud seda siiski õppima häda sunnil, sest asjaajamine oli läinud suuresti venekeelseks. Nii olevat mingil kujul vene keele ära õppinud 80% eestlastest. Teise olulisema probleemina tõstatati küsimus mitte-eestlaste eesti keele oskusest. Tõdeti, et mitte-eestlastest oskas mingil määral eesti keelt vaevu veerand ja eesti keele vaba valdamine oli pigem suur erand.⁵³ Seetõttu lühidalt ka eesti keele õppes vene koolides, mida mainiti kõrvalteema mitmes kohalike võimuorganite otsuses seoses keeleküsimustega, sest vähemalt teoorias ei olnud kakskeelsus ainult ühepoolne.

Haridusseadus(t)e järgi oli Eesti NSV üldhariduskoolis teoreetiliselt võimalik õppida kas eesti või mõne muu NSV Liidu rahva keeles. Tegelikuses oli võimalik valida ainult kas eesti- või venekeelse koolihariduse vahel. Sisserännanute lapsed läksid reeglina venekeelsesse kooli, sõltumata rahvuslikust päritolust. Sellel olid riikliku surve tõttu pragmaatilised kaalutlused: vene keel tagas vaba suhtlemis-, töö- ja edasiõppimisvõimalused kogu NSV Liidus ja sellel oli „rahvastevahelise suhtlemise keelena“ eristaatus, mis tähendas, et vene keelega sai hakkama kõikjal ja sisserännanuil polnudki vajadust kohalikku keelt osata.⁵⁴

Üheks mitte-eestlaste sulandumise takistavaks teguriks oli veel see, et eesti- ja venekeelsete koolide ainekavad ei ühtinud. Nimelt oli eestikeelne keskkool 11-klassiline ja venekeelne keskkool 10-klassiline. Viimane sisuliselt kopeeris Vene NFSV koolisüsteemi ja õpetati sealsete õppeprogrammide alusel (lisatud oli veidi eesti keelt, Eesti geograafiat, ja ajalugu). Eesti keel tuli omandada Vene NFSV õppeprogrammi kõrvalt, kusjuures

⁵⁰ Soobraženija otdela nauki i učebnyx zavedenij po nekotorym voprosam podnjatym v zapiske Instituta Ètnografii AN ÈSSR № 14110/2141 ot 15 janvarja 1986 g. – ERAF, f. 1, n. 40, s. 101, l. 23–25.

⁵¹ Informacija o xode vypolnenija postanovlenija № 473 CK KPSS i SM SSSR ot 26.03.1983. – ERA, f. R-2224, n. 14, s. 461, l. 30–34.

⁵² Zapiska otdela nauki i učebnyx zavedenij CK KP Èstonii o sostojanii i merax po ulučeniju napravlenija molodeži korenного naselenija ÈSSR na učebu po vnekonkursnomu priemu v vuzy drugix sojuznyx respublik, 14.10.1987. – ERAF, f. 1, n. 41, s. 101, l. 3–5.

⁵³ Internacional'noe vospitanie: predloženiija členov plenuma CK KP Èstonii, svjazannye s aktivizacijej processa perestrojki v respublike, 11.08.1987. – ERAF, f. 1, n. 4, s. 7315, l. 28–59.

⁵⁴ S. Vare. Eesti hariduse keelepoliitika. – Eesti rahvaste raamat. Rahvusvahemused, -rühmad ja -killud. Koostanud ja toimetanud J. Viikberg. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 1999, lk. 78.

puudusid nii õpetajad kui ka motivatsioon ja nii oli see aastakümneid.⁵⁵

Alljärgnevalt kaks näidet võrdluseks, üks 1951. ja teine 1983. aastast. Esiteks Nõmme rajooni TSN TK haridusosakonna koolide inspektori ettekanne eesti keele õpetamise kohta vene õppekeele koolides 1951. aastast: „Vene koolides eesti keele õpetamine mittetäieliku keskkooli osas on usaldatud õpetajaile, kes ise ei ole kutselised keeleõpetajad, vaid valdavad eesti keelt kõrvalkeelena. [– – –] Mõningad õpetajad valdavad eesti keelt vaid igapäevase kõnekeelena. Esineb vigu keele grammatilises osas ja hääldamises, samuti tugev aktsent. [– – –] Samuti on põhikeeleks eesti keele tundides vene keel. [– – –] Õpilaste suhtumine eesti keele õppimisele ei ole rahuldav, õppeainet peetakse teisejärgulise tähtsusega aineks, mistõttu osavõtt tunni tööst ei ole aktiivne. Samuti põhjustab see mitteküllaldase distsipliini eesti keele tundides. Õpetajad peavad sellise suhtumise põhjuseks kahte asjaolu. Esiteks eesti keele tundide vähenene arv ja nende järk-järguline vähenemine.⁵⁶ [– – –] Teiseks mõjutab õpilasi ka lastevanemate suhtumine eesti keele õppimisele, kes leiavad selle õppimise olevat mittevajaliku, põhjendades seda elukoha liikuvusega ja nagu eesti keele mittevajamisega elus.“⁵⁷

1983. aasta juulist pärineb Eesti NSV haridusministeeriumi kolleegiumi kokkuvõte ja pilt oli täpselt sama mis 30 aastat tagasi. Tõdetakse, et endiselt on krooniline puudus eesti keele õpetajatest. Ainet andsid isikud, kes vähegi eesti keelt mõistsid. Tavaliselt polnud neil õpetaja kutset ega kõrgharidustki.

13 vene õppekeele koolis polnud õpetajate puudumise tõttu üldse eesti keele tunde (Harju rajoonis viies koolis, Narvas seitsmes ja Sillamäel ühes) ja klassiti veel 23 koolis. Metoodika hinnati viletsaks, õpikud liiga keeruliseks, puudu olid uuringud eesti keele võõrkeelena õppimisest-õpetamisest, vähe oli kakskeelseid rühmi ning ühisüritusi vene ja eesti koolide vahel, motivatsioon eesti keelt õppida oli väga vilets jne.⁵⁸

Üks probleem oli lünklik keeleõpe, kuid sellega kaasnes ka ebapiisav informeeritus ja suhtlusringkonna piiratus. Ühepoolne propaganda viis lõpuks selleni, et suurel osal mitte-eestlastest kujunes arusaam, et enne Teist maailmasõda valitses Eestis kirjaoskamatus ja fašistlik režiim, elatustase jäi tunduvalt alla NSV Liidu omale, ning et Eesti NSV elatustase on muudest NSV Liidu piirkondadest kõrgem ainult seetõttu, et saadakse teistest liiduvabariikidest abi.⁵⁹ Selle kõrval ka laiem pilt, mille kohaselt NSV Liidu rahvad olid oma „heaolu“ eest võlgu „suure vene rahva omakasupüüdmatale abile“.⁶⁰

1988. aasta kevadel, Eesti NSV loominguliste liitude ühispleenumil sõnastas filosoofiakandidaat Jevgeni Golikov selle probleemi järgmiselt: „Aktuaalsemaid valupunkte on eesti keele õpetamine vene elanikkonnale, ja kui laiemalt vaadata, siis vene keele kooli õpetaja probleem üldse. [– – –] Esiteks, paljud vene koolide õpetajad, sealhulgas ka humanitaarid, orienteeruvad tihti halvasti Eesti ajaloo ja kultuuri faktides. Juba siit – koolist – algab meie kultuuriline harimatus ja

⁵⁵ Vt. A. Raudsepp. Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944–1985. *Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis* 10. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2005, lk. 21–54.

⁵⁶ 1949/1950 oli eesti keele tunde kolm tundi nädalas, 1950/51 kaks. 10. klassis ainult üks.

⁵⁷ Nõmme rajooni TSN TK haridusosakonna koolide inspektori ettekanne eesti keele õpetamise kohta vene õppekeele koolides, 20.10.51. – ERAF, f. 1, n. 102, s. 1, l. 64–66.

⁵⁸ Eesti NSV Haridusministeeriumi kolleegiumi otsus 15. juulist 1983 „Vene õppekeele koolides eesti keele õpetamise olukorra kohta.“ – ERAF, f. 1, n. 4, s. 7278, l. 8–14.

⁵⁹ J. Rebane. Rahvusprotsesside ja rahvussuhete arengu probleeme, 3. teema: Rahvusprotsesside põhijooned Nõukogude Eestis. Parteiharidussüsteemi õppekursus. Eesti Kommunistliku Partei Keskkomitee Poliitiharidusmaja, Tallinn, 1989, lk. 34–35.

⁶⁰ Viimane tees on täiesti elujõuline ka tänapäeval. Rudolf Pihhoja (eesti juurtega vene ajaloolane) rõhutab, et venelased ei saanud NSV Liidust midagi kasu ja Vene NFSV oli kogu liitriigi doonoriks. Samas olevat Vene NFSV-l puudunud „õigused“, mis olid olemas liiduvabariikidel. „Tänamatute“ liiduvabariikide huvi NSV Liitu kuuluda olevat olnud puhtpragmaatiline ja seisnenud peaaesjalikult keskvallitsuselt dotatsioonide väljanuiamisest. Kui NSV Liit läks pankrotti, siis olevat kadunud ka liiduvabariikide huvi NSV Liitu kuuluda. Vt. R. Pihhoja. Miks lagunes Nõukogude Liit? – Akadeemia 2007, nr. 12, lk. 2628–2630.

kultuurinihilism. Koguni paljude Eestis asuvate vene koolide sisekujundus viitab nende eksterritoriaalsusele. [– – –] Mis puutub eesti keele tundmisse, siis minu arvates koolides, kõrgkoolides ja tehnikumides tuleks küsimus püstitada ühemõtteliselt: keeleoskus kooli lõpetamisel on kohuslik tingimus diplomi või lõputunnistuse saamiseks.⁶¹

Lõpetuseks

Kui venestuskampaania eesmärgiks seati homogeense ühiskonna loomine, siis reaalsuses saavutati täiesti vastupidine tulemus. 1987. aastal võttis ajakirjas Vikerkaar asja tabavalt kokku keeleteadlane Mati Hint: „Terminoloogilisel rääkides on Eestis tänapäeval kaks keeleühikonda – eesti- ja venekeelne. Sellist olukorda nimetatakse diglossiaks. Kahte keelerühma ühendab töö (ning muidugi ühine suur ja kauge eesmärk – kommunism). Mis üle selle või enne seda, siis vähemalt praegu elavad need keeleühikonnad oma elu lahus, kuigi ajalehefotodel on enamasti ikka kaks rahvast kõrvuti. [– – –] Kasvab peale immigrantide teine umbkeelne põlvkond, kellele maa, kus nad elavad, on ainult rida raskesti hääldatavaid kohanimi- sid, sinne kultuurielu aga suures osas võõras. Mida muudaks sellises olukorras eestlaste massiline kakskeelsus? See võib anda ettekäände minna teises elus üle vene keelele. Ent mida seegi muudaks kultuurisituatsioonis? Või näeb teooria ette rahvuskultuuri nivelleerimist ja rahvuskeelsest kultuurielust loobumist?“⁶²

Kuigi ajakirjanduses ja parteiettekannetes esitati reipaid aruandeid eestlaste entusiasmist vene keele õppimisel, siis ilmselt ei uskunud seda ei ettekandjad ega ka need, kellele seda ette kanti. Aeg-ajalt tõdesid kommunistid ka ise, et nad teevad tühja tööd. 1984. aasta rajoonide ja linnade parteikonverentsidel leiti, et internatsionaalne kasvatus pole vaatamata aastaid kestnud pingutustele soovitud tulemusi andnud. Mõned väljavõtted sõnavõttudest. EKP Tallinna linnakomitee I sekretär Matti Pedak kritiseeris kultuuriasutuste „spetsialiseerumist“. Näiteks Jaan Tombi-nimelises kultuuripalees keskenduti eestikeelsele ja kultuuririmajas „Majak“ ainult venekeelsele publikule. Pedak nõudis keelelise eraldumise vähendamist ja mitmerahvuseliste töö- ja kultuurikollektiivide soodustamist (mis keeles suhtlus oleks toimuma hakanud, on targu märkimata jäänud). Sindi tekstiilivabriku partorg O. Sillak tõi välja, et mitmete erialade spetsialistide väljaõpetamine on täielikult venestunud (või vastupidi eestistunud) ja see ei soodusta „rahvaste sõprust“. EKP Tallinna Lenini rajooni komitee I sekretär Silvi-Aire Villo nurises, et eesti ja vene koolide omavaheline suhtlus on puudulik. EKP Paide rajoonikomitee I sekretär Valde Roosmaa vihjas, et töökollektiivid ignoreerivad nõuet sisse viia „soojad sõprussidemed“ vennasvabariikide töökollektiividega ja et suhtumine vene keelde jätab soovida. Tallinna sõjakomissar pahandas, et eesti noormehed ei soovi minna õppima sõjakoolidesse ja kutsealuste vene keele oskus on vilets.⁶³ Samas oli ka kriitikat venekeelsetes koolides

⁶¹ Eesti NSV loomingu- lüüte juhatuste ühispleenum, 1.–2. aprill 1988. Materjalid, koostanud M. Jõgi, toimetanud I. Rattus ja M. Tarmak. Eesti Raamat, Tallinn, 1988, lk. 63–64.

⁶² M. Hint. Vaateid kakskeelsusele roosade prillideta, lk. 327–328.

⁶³ Üks läbivaid nõudeid oli põlisrahvaste seas veel sõjalis-patriotliku kasvatustöö tõhustamine ja nende osakaalu suurendamine sõjakoolidesse suunatavate seas. 1980. aastal asutati Tallinna kõrgem poliitiline ehitus-sõjakool. Eesti poisid kasutasid seda peamiselt ajateenistusest pääsemiseks kusagil Eestist kaugel. Samas polnud ehitusvägede politrukke koolitav õppeasutus kuigi prestiižikas. 1984. aastal saadeti Eestist 77 noort (51 sõjakooli), plaan sai täidetud 55,4%-lt. Enam-vähem jääd i rahule Valga rajooni ja Tallinna linna Lenini rajooniga. Hiiumaalt ei leitud samas ühtegi kandidaati. Enamuses oli ka tegemist mitte-eestlastega, kelle seas oli sõjakoolis õppimine populaarsem (paljudel ka perekondliku tausta tõttu). 1985. aasta märtsi lõpuks oli leitud ainult 126 kandidaati (tuli leida 278). Plaan sai ületatud Narvas, kus ühe koha peale laekus kolm kandidaati ja Haapsalu rajoonis, vastavalt 6/8. Enam-vähem rahuldavaks peeti olukorda ka Viljandi rajoonis (10/9). Üle 50% täideti plaan veel Jõgeva ja Valga rajoonis. Ühtegi kandidaati ei leitud jällegi Hiiumaalt ja üllataval kombel mitte ka arvuka mitte-eesti elanikkonnaga Kohtla-Järve linnast ja rajoonist ning Sillamäelt. Vt. ENSV sõjakomissari kindralmajor R. Kiudmaa ettekannet EKP KK-le. „Ob itogax raboty po vnekonkursnomu priemu molodeži korennoj nacional’nosti Èstonskoj SSR v voenno-učebnye zavedenija MO SSSR v 1984 godu i zadačax na 1985 god.“ – ▶

õpetatava eesti keele taseme kohta. Näiteks Aseri keskkooli õpetaja Zoja Bulatnik leidis, et internatsionaalse kasvatustöö huvides oleks vaja parandada ka venekeelsetes koolides eesti keele õpetamist, s. t. suurendada mahtu ja alustada sellega juba 1. klassist.⁶⁴

1980. aastate lõpuks jõuti tõdemusele, et aastaid propageeriti küll segaabelusid, kuid tulemusi nappis. Sama kehtis segakollektiivide kohta, mida reaalsuses ei tekkinudki, ja pigem olid reeglilikult rahvuslikult homogeensed kollektiivid mõne üksiku erandiga (tavaliselt eestlased lahkusid, kui mitte-eestlaste osakaal ületas kriitilise piiri). „Rahvaste sõprust“ ei toonud kaasa ka segalasteaiad ega -koolid. Tävaks kujunes pigem see, et kui puudus vastava eriettevalmistusega pedagoog, siis jagunesid laste-aed ja kool kiiresti kaheks erikeelseks grupiks, mis veetsid oma päevi ühe katuse all.⁶⁵

Laiematele massidele suunatud üldine propaganda pidi rõhutama, et kakskeelsus on kõige täiuslikum kommunikatsiooni tööriist ja arenenud sotsialismi perioodi keelemudel. Sovetlikus propagandas oli kakskeelsuse mõiste samas nii moondunud, et jäi segaseks, mida see üldse pidi tähendama. Ühelt poolt käsitleti kakskeelsusena elementaarse suhtlemiskeele valdamist, teiselt poolt räägiti vene keelest kui „teisest emakeelest“. See oli mõistagi sõnakõlks, kuid reaalsuses tähendas, et vene keelt ei õpetatudki mitte kui võõrkeelt, vaid kui „teist emakeelt“ (õppekavades polnud vene keel ka otseselt võõrkeel). Pikemas perspektiivis oleks see ilmselt kaasa toonud poolkeelsuse, kus poleks hakama saadud kummiski „emakeeles“.⁶⁶

Lõpetuseks niisiis paar tsitaati „teise emakeele“ õpetamise ja tulemuste kohta.

Filoloog Eduard Vääri: „Mäletatavasti

õpetati vene keelt 1940.–1941. a. lihtsate igapäevatekstide varal. [– – –] Hiljem aga sellest loobuti, väljastpoolt ilmusid meetoodikud, kes nõudsid klassikalise kirjanduse keele, mitte kaasaja vene keele õpetamist. [– – –] Pole ime kui õpilased sellise õppimisviisi puhul kinnitavad, et nad vihkavad vene keelt ja vene keele õpetajat. Ajakirjanduses on ilmunud mitmeid noorte sõnavõtte vene keele õpetatava sõnavara elukaugusest, kuid nendest pole tänaseni järeldusi tehtud. Eriti on kannatada saanud noorsõdurid, kes üheteistkümnepäevase õppimisaasta järel ei ole ikkagi suutelised rahuldavalt toime tulema venekeelses keskkonnas.“⁶⁷

Publitsist Aigar Vahemetsa: „Vene keele õpetamisel on koolides kuni viimase ajani domineerinud skolastilised, tuupurlikud, lapsi eemale tõukavad, grammatikakesksed meetodid; ülepolitiseeritud, õõnsalt pateetilised või siis arhailiselt Puškini-aegsed õpikud. Mäletan elu lõpuni, millise keskkooli-vene-keelega ma Moskvasse aspirantuuri läksin: oskasin küll nõukogude võimu igasuguste sõnadega kiita ja sõnaraamatu abil teaduslikku kirjandust lugeda, kuid söökla süüa tellida ega tänaval aadressi järgi ühiselamut üles leida ma ei osanud.“⁶⁸

Artikkel on valminud Haridus- ja Teadusministeeriumi toel (Haridus- ja Teadusministeeriumi ja SA Eesti Mälu Instituudi leping nr. 10.1-8.1/14/828).

Peeter Kaasik

(1974), *PhD*, Eesti Mälu Instituut, Madara 14, 10162 Tallinn, peeter.kaasik@mnemosyne.ee

- ERAF, f. 1, n. 37, s. 56, l. 7–8; O zadačax komitetov komsomola respubliki po vypolneniju postanovlenija sekretariata CK KP Ėstonii № 102 §8 ot 26 fevralja „O vnekonkursnomu otbore v voenno-učebnye zavedenija MO SSSR molodeži korennoj nacional'nosti ĖSSR“ (ELKNÜ KK otsus 28. märtsist 1985). – ERAF, f. 31, n. 154, n. 58.
- ⁶⁴ Zapiska o kritičeskix zamečanijax i predloženijax po voprosam nacional'nyh otnošenij, vyskazannyx na gorodskix i rajonnyx otčetno-vybornyx partijnyx konferencijax, 1984. – ERAF, f. 1, n. 35, s. 24.
- ⁶⁵ J. Rebane. Rahvusprotsesside ja rahvussuhete arengu probleeme, lk. 31.
- ⁶⁶ M. Rannut. Kas kakskeelsus tingib keele surma, lk. 24–30; M. Hint. Vaateid kakskeelsusele roosade prillideta, lk. 309–310.
- ⁶⁷ E. Vääri. Keelteoskus on kultuuri koostisosa. – Ausalt ja avameelselt kahe- või kakskeelsusest, keeledemokraatiast, keelteoskusest, koostanud I. Piibur. Perioodika, Tallinn, 1988, lk. 16.
- ⁶⁸ A. Vahemetsa. Kakskeelsusest nii, nagu see reaalselt ühiskonnas eksisteerib. – Ausalt ja avameelselt kahe- või kakskeelsusest, keeledemokraatiast, keelteoskusest, koostanud I. Piibur. Perioodika, Tallinn, 1988, lk. 21, 22.